

Ve Varšavě, 1. února 2023.

Prof. Dr. hab. Jarosław Kilias
Fakulta sociologie Varšavské univerzity
Karowa 18
00-550 Varšava
j.kilias@uw.edu.pl

Posudek habilitační práce dr. Miroslava Tižíka
Cirkvi v Česku a na Slovensku ako subjekt a objekt vzťahov štátu a cirkví.
Genéza, vývoj a dôsledky právnej regulácie

Habilitační práce dr. Miroslava Tižíka se týká vztahů církví a státu na území dnešního Česka a Slovenska – od Rakouska dob Marie Terezie po současné Českou a Slovenskou Republiku. V úvodu autor prezentuje svůj badatelský program, nímž je systematický srovnávací rozbor jejich vzájemných vztahů, v tom především vlivu právních regulací na náboženské pole. Podle něho Česko a Slovenska představují obzvláště zajímavý případ k takovému rozboru, a to kvůli společným dějinám (samozřejmě, společným jen částečně, a to v důsledku odlišným cestám politického vývoje v rakouské a uherské části habsburské monarchie) a institucionálním vlivům – v poslední době především integraci se Západem, včetně evropské integrace). Odlišné byly a jsou i jejich kulturně-náboženské tradice. Samozřejmě, srovnávací rozbor tohoto druhu je sám o sobě víc než legitimní, nicméně stálo by za to ukázat, k čemu takový rozbor by mohl sloužit a proč srovnání právě těchto zemí je zajímavé. Jde jen o jeho praktickou užitečnost, protože jde o blízkost sousedujících zemí? Teoreticky vzato, srovnávací analýze takového druhu by mohla, nebo dokonce měla sloužit řešení otázek obecnější povahy, a to nejen historických, ale i sociálně-teoretických. Bohužel, v úvodu chybí zmínka o nějakém hlubším významu předložené studie, pokud samozřejmě nejde jen o popis politického vývoje v Česku a na Slovensku.

Druhá část úvodu se týká teoretického rámce studie, jenž tvoří teorie Pierra Bourdieu, a vlastně jeho kategorie společenského pole. Jde o velmi populární teorii a nejspíš opravdu užitečný analytický instrument, stěžejí však jediný dostupný. Stezky institucionálního vývoje a dlouhodobý vliv formální organizace na fungování sociálních institucí je klasické téma neoinstitutionalismu; vzájemné vztahy různých kolektivních aktérů, jejich materiální a ideální zájmy a

jejích vliv na právní a administrativní řešení, zvláště v kontextu procesu vzniku a vývoje moderního státu – neweberismu. Stálo by proto za to, kdyby autor se pokusil alespoň zdůvodnit, proč se rozhodl právě pro Bourdieovou koncepci pole, a ne třeba na první pohled mnohem užitečnější, neweberovskou teorii a metodologií Michaela Manna. Samotný popis klíčové kategorie pole je spíše formální (i když založený na důsledné znalosti literatury), tykajíc se spíše samotné kategorie než potenciálních možností, metodologie – a samozřejmě i případných problému, jež s sebou neslo její použití (srov. s. 7-11).

V první kapitole své práce se autor zabývá dějinami vztahů státu a církví v habsburské říši. Na rozdíl od starší literatury poukazuje na dlouhodobou tendenci k rostoucí náboženské neutralitě, toleranci k protestanským vyznáním a k omezování politického vlivu katolické církve, jen krátkodobě zastavenou v době reakce po roce 1848. Autor přitom správně poukazuje na odlišnosti politického-*cum*-náboženského vývoje v obou částech monarchie, především rozhodně větší a úlohu protestantismu a náboženský pluralismus v uherské části monarchii. Zdůrazňuje i odlišnou úlohu náboženství na konzervativnějším Slovensku (a v slovenském národním hnutí) a v českých zemích, včetně silící po roce 1848 protikatolické orientaci českého nacionalismu. Jeho postřehy znamenají jsou korekturou vžitých představ tykajících se vztahů vládnoucích kruhů mocnárství, národních hnutí a zejména katolickou církví. Na druhé straně, Tižíkův popis vývoje vztahů církve-stát je poněkud skicovitý, ukazujíc spíše konečné důsledky aktivity státu než průběh vzájemného působení obou aktérů (a samozřejmě i dalších účastníků politiky). Je přitom založený jen a jenom na omezeném počtu druhotných zdrojů; jde tudíž spíše o pokus o autorskou interpretaci než o samostatnou badatelskou (sociologickou, historickou) práci. Je to samozřejmě zcela legitimní přístup, obzvlášť jestli přijmeme, že jde hlavně o úvod ke studiu soudobých procesu. Nicméně stojí za zmínku, že se v první kapitole asi jen jednou domněle klíčová kategorie pole, a plní v ní spíše ilustrační než analytickou úlohu (s. 24).

Poněkud podrobnější je popis vztahů mezi církví a státem v období od vzniku české republiky do nástupu komunismu, tvořící obsah druhé kapitoly. Popis vzájemné relace politiky a náboženství je tady mnohem detailnější a týká se více aktérů – na jedné straně politických stran a uskupení, na druhé pak jednotlivých církví. Za pozornost stojí autorův zájem o materiální stránku problému a o propojení otázek náboženské politiky, ekonomické závislosti církví na státu – a pozemkové reformy (s. 40). Zajímavé je, že nehledě k nechuti velké části českých elit ke katolické církvi a jejích zájmu o odluku církve a státu, faktický k němu nedošlo a Československo ve značné míře navazovalo na institucionální řešení z dob Rakouska, mimo jiné právě kvůli nemožnosti řešení otázky materiálního zabezpečení náboženské činnosti. Po Mnichovu

došlo k radikální diferenciaci cest vývoje v Česku a ve Slovenském státu, v němž došlo k zákonovému institucionálnímu spojení státní a církevní organizace, jež přejala (nebo spíše: přejaly, neboť nehledě k dominantní pozici katolické církve, stát nadále respektoval pluralitu, i když teď už jen největších křesťanských církví). I když obsahuje mnohem víc detailů, i tato kapitola je založena na použití jen a jenom druhotných zdrojů a má spíše popisní než analytickou povahu. Kategorie pole není v této kapitole použita ani jednou.

Obzvlášť zajímavá je kapitola třetí, již popisuje nejednoznačné období po druhé světové válce, v tom měnicí se politiku komunistů. Autor ukazuje, že jejich politika dost dlouho směřovala spíše k získání církví (především pak nejpočetnější a nejvlivnější katolické církve) ke svým politickým cílům a teprve na začátku padesátých let přišla radikalizace a nástup vysloveně protináboženské orientace. I v tomto období dost dlouho existovaly prvky institucionální continuity se zákony (a právní tradice) První republiky. Co je zajímavé, autor ukazuje nejen (nepříliš úspěšnou) politiku směřující k vytvoření rozkolu a loajálních frakcí v církvích, ale i rozmanitost postupu uvnitř církví a spojených s ní politiků (včetně kupř. Československé strany lidové, s. 68-69).

Poslední kapitola se týká doby po roce 1989 – období nepříliš dlouhého, ale bohatého na politické události, jako především rozdělení Československa, politická integrace se Západem (včetně obvykle přeceňovaného vstupu do Evropské unie, která, jak autor naznačuje, nevede jednotnou politiku vůči církvím) a odlišný politický vývoj obou zemí. První léta po Listopadu stály pod znamením liberální orientace a nastolení faktické svobody vyznání – i když, jak zdůrazňuje (za Romanem Hradeckým, s. 11) autor, Listina základních prav a svobod zavedla omezenou interpretaci svobody přesvědčení (jen) jako svobody náboženského vyznání. Další politický vývoj, jenž byl v České republice zastaven po roce 2002, ale na Slovensku došel ke krajnímu výsledku, směřoval k modelu, v němž dominantní pozici má několik největších (a uznávaných státem už v předlistopadové, nebo částečně už v transformační době), křesťanských církví a činnost menších (nových, nekřesťanských) vyznání zůstává rozhodným způsobem omezená. Problematické zdá se jen, že autor ukazuje slovenský model téměř jako jakýsi vývojovou anomálií (s. 126-131), i když detailně popisuje jen dva případy a kromě lakonických odkazu na cizí práce (jako článek Stanislava Příbyla s. 131) nepokusí se o jejich umístění v **systematicky popsaným** (alespoň) evropském srovnávacím kontextu, v němž by možná vůbec nevypadal tak zcela výjimečně. Miroslav Tížik zajímavým způsobem ukazuje propojení třech politických otázek: (i) společenské paměti, (politického) vyrovnání s komunistickou minulostí a dějinné spravedlností, (ii) reprivatizace a majetkových restituci a samozřejmě i (iii) otázky svobody

přesvědčení (a/nebo představ o domnělé společenské úloze náboženství). Důsledkem jejích odlišného řešení byla odluka církví od států v České republice a jejích institucionální propojení a posílení vedoucí úlohy katolické církve na Slovensku. Je jen škoda, že i obsah čtvrté kapitoly je poněkud skicovitý, a autor se nepokusil o použití zdrojů jiných než literatura, jako třeba dokumentace práce zákonodárců (protokoly parlamentních schůzí a materiály z komisi) nebo rozhovory s bývalými účastníky politického dění. Především otázka majetkových restitucí a jejích propojení s politickým vyrovnáním s komunismem stála by nejen za víc pozornosti, ale i za interpretaci pomoci teoretického instrumentarium sociologie místo pouhého popisu.

Zajímavé je, že teprve v čtvrté části práce autor se systematictější způsobem dovolává koncepcí pole, jež mu však slouží spíše jako prostředek k ukázání významu jednotlivých církví v obou státech než jako instrument sloužící třeba k rozboru aktivity sociálních aktérů uvnitř pole, nebo jeho vztahů se sousedujícími poli – v kontextu Tižíkovy práce především politiky a státní byrokracii. Jeho úloha je tudíž spíše ilustrační než teoretická.

Ocenit práci dr. Tižíka není jednoduchá věc. Jeho text má nesporně mnoho dobrých stránek, jež zasluhují jednoznačně pozitivní ocenění. Zaprvé, do určité míry přínosem je už samotný nápad pokusit se o systematické srovnání proměn vztahů církví a státu v obou zemích. Nelze než docenit i to, že se autor nastínil jeho historický vývoj od dob Habsburské monarchie, přes dualistické Rakousko-Uhersko, první Československou republiku, komunistické a transformační Československo až po současnou Českou a Slovenskou republiku, přičemž se snaží najít prvky kontinuity tam, kde se badatele tradičně pokoušeli najít spíše změnu. Zaprvé, jde o určitou kontinuitu vývoje směřujícího k náboženské neutralitě státu, toleranci a částečně i oddělení věcí církve a státu. Zadruhé, asi právem Miroslav Tižík ukazuje, že prvky kontinuity v procesu proměn institucionálních řešení v monarchii a pak v celém sledu její jednotlivých, nástupnických států významným způsobem určovaly předpoklady a občas i perspektivy dalšího vývoje politiky vůči náboženstvím. Autorovy argumenty jsou promyšlené, patřičně zdůvodněné a zdají se většinou přesvědčivé.

Poněvadž práce je promyšlená, zajímavá, dostatečně originální a – last but not least – dobře napsaná, kdyby šlo o populárně-vědeckou knihu nemohli bychom jí ocenit jinak než jednoznačně pozitivně. Jde však o habilitační spis, jež by měl být samostatným a původním přínosem do vědeckého oboru sociologie. Z tohoto hlediska hodnocení práce Miroslava Tižíka není zrovna jednoznačné. Problematickou stránkou je už její několikrát naznačena, přílišná skicovitost, byť ne povrchnost. Už samotná otázka místa a významu náboženství (nebo: vztahu k náboženství), katolické církvi a reformace jakožto klíčové složky české, ale i slovenské národní

identity byla předmětem reflexe generací myslitelů (a politiků) a je o ni nesmírně rozsáhlá literatura. I když se práce týká spíše politických a administrativních forem řešení otázky místa církve v politické společnosti, nemůže se obejít bez diskuse jejích ideových předpokladů. Přestože se autor této tematicke nevyhýbá, jsou jeho úvahy dosti lakonické a založené na studium, nebo alespoň citování jen z druhé ruky a spíše jenom té nejzákladnější literatury (s. 28-31).

Totéž lze bohužel říci vlastně o celé práci, jež je založená spíše na přehledu a interpretaci existující literatury než na vlastním výzkumu, a to i tam, kde by nebylo příliš obtížné se pokusit o nalezení nebo vytvoření jiných zdrojů, jako třeba když popisoval dobu po Sametové revoluci. Jeho popis procesu vytváření právních norem je pak velmi obecný a autor vlastně ani neukazuje, jaké konfigurace a kterých politických aktérů ovlivňovaly jejích vznik. Samozřejmě, nebylo možné podrobně popsat celý, trvající desetiletí proces vytváření institucionálního pořádku v obou nástupnických zemích Československa, ale je nesrozumitelné proč autor nevybral a nepokusil se o rozbor alespoň několika charakteristických případů.

Částečně je s tím spojená i otázka výběru, úlohy a způsobu použití sociologické teorie. Jak jsem už psal, autor nepokusil se o odpověď, proč se dovolává právě Bourdieu, i když teoreticky, pokud jde o institucionální proměny a otázku úlohy jednotlivých individuálních a kolektivních aktérů užitečnější by byla třeba neweberovská sociologie v podání Michaela Mann nebo Thedy Skocpolové. Samozřejmě, určité možnosti nabízela i Bourdieuova koncepce pole. Nejméně relevantní byly asi nejtypičtější pro francouzského autora a většinu stoupenců jeho teorie rozboru charakteristik individuálních aktérů, jejích pozic a trajektorii v poli. Další možnost byla použít Bourdieuovou inspiraci k analýze styků a vzájemného ovlivňování jednotlivých polí: státní administrativy, politiky a náboženství, a snahy o zachování autonomie, nebo získání dominantní pozice. Bohužel, autor neudělal ani to a klíčová kategorie slouží mu pouze k ukázaní hierarchie subjektu v náboženském poli. Tímto způsobem teorie je spíše ornamentem, jehož úlohou je dát práci napohled sociologickou povahu než prostředkem k interpretaci popisovaných v ní jevů.

Ještě obtížnější než zhodnotit práci dr. Tižíka je rozhodnout, zda splňuje požadavky kladené na habilitační práce. Jisté je, že jde o hodnotnou a zajímavou práci, jež je svědectvím autorova rozhledu a kompetence – především znalostí dějin a současnosti náboženského života na území dnešního Česka a Slovenska. Její hlavním kladem zdá se autorská interpretace dějin vztahů státu a církve. Fakticky jde vlastně o poněkud příliš popisní a neobyčejně detailní, nicméně docela povedený historický esej, jež je určitým přínosem ke studium dějin, a možná i historické sociologií politiky a částečně i náboženství, nehledě k absenci samostatného

výzkumu v archivech, nebo vlastního studium původních, tištěných zdrojů. Na druhé straně, i když nemám důvod pochybovat o autorově znalosti sociologické teorie, včetně teorie Pierra Bourdieu, její výběr jakožto prostředku k interpretaci popsaných jevů není náležitě zdůvodněny, autor se jí téměř nedovolává a její faktická užitečnost se takto jeví jako téměř nulová. Tím, čeho se jeho práci nedostává, je využití sociologické teorie a metodologie k výzkumu (jenž by mohl být něčím více, než jen studium literatury) a rozboru jeho výsledků. Z tohoto hlediska není tudíž dostatečně významným přínosem k vědeckému oboru sociologie.

Můj posudek habilitační práce dr. Miroslava Tižíka *Cirkvi v Česku a na Slovensku ako subjekt a objekt vzťahov štátu a cirkví* je tady ve značné míře ambivalentní. Nicméně mám dojem, že úzce disciplinární hledisko by nemělo převažovat nad pozitivním hodnocením autorovy důsledné znalosti subjektu, samostatného myšlení a schopnosti nabídnout zajímavou, syntetickou interpretaci popisovaných jevů. Domnívám se proto, že i přes tyto vážné výhrady si práce dr. Tižíka asi zaslouží celkově kladné hodnocení a může se stát základem pro další práci příslušné habilitační komise Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

